

WPLYW JAKOŚCI GLEB NA PRODUKCJĘ I DOCHODY W SPÓŁDZIELNIACH PRODUKCYJNYCH

Praca doktorska

mgr Janiny Czyszkowskiej-Dąbrowskiej

Promotor: prof. A. Brzoza

Referenci: prof. Z. Tomaszewski

doc. dr Majewski

Obrona pracy odbyła się w dn. 12. XII. 1961 r.
w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie.

Streszczenie

Podstawowym celem pracy jest zbadanie czy i na ile warunki glebowe (jakość gleb) wpływają na wyniki produkcyjne i finansowe spółdzielni produkcyjnych oraz określenie roli tych warunków wśród innych czynników determinujących wysokość dochodu spółdzielni.

Dalszym celem pracy jest analiza podziału dochodu uzyskanego w wyniku zróżnicowanych warunków glebowych między spółdzielnię, spółdzielców i państwo, a co za tym idzie ocena wymiaru świadczeń na rzecz państwa, u podstaw których leży, między innymi, przejęcie nadwyżki uzyskanej z tytułu lepszych warunków naturalnych gospodarstwa.

Tematyka badawcza jest więc ściśle związana z zagadnieniami renty gruntowej, w spółdzielniach produkcyjnych. W przedstawionej pracy nie zajmowano się jednak teorią renty gruntowej, ale konkretnymi, praktycznymi formami przejawiania się renty na tle ekonomiki gospodarstw spółdzielczych.

Zagadnienie renty gruntowej, jej form występowania i wysokości nabrała w spółdzielniach produkcyjnych szczególnego znaczenia po roku 1956, tj. po wprowadzeniu wolnego obrotu ziemią. Gospodarze indywidualni, potencjalni spółdzielcy, mają do wyboru albo wnieść ziemię do spółdzielni albo wydzierżawić ją lub sprzedać. Dlatego też uzależnienie dochodu spółdzielczego od ilości i jakości wniesionej ziemi i wypłacenie renty gruntowej uznano za jeden z bodźców zachęcających do wstąpienia do spółdzielni gospodarstw średniorolnych i większych. Powstały różne formy wydzielenia renty gruntowej. Poza rentą stanowiącą część dochodu podzielnego, formą zleconą przez dawne statuty dla spółdzielni niższych typów, powstała nowa forma renty stałej wypłacanej spółdzielcom niezależnie od wkładu pracy.

W takich warunkach zaistniała potrzeba zbadania, jaka może być uzasadniona wielkość renty gruntowej i jakie są możliwości gospodarstwa zespołowego w wydzieleniu renty w zależności od ilości i jakości wniesionych wkładów gruntowych. Ponieważ renta gruntowa jest podstawą świadczeń wobec państwa w formie podatku i dostaw obowiązkowych, stąd też należało również zbadać i ocenić cały, złożony system obciążeń spółdzielni i podział nadwyżki uzyskanej w wyniku lepszych warunków glebowych.

Badania przeprowadzono na materiałach z 3 lat: 1957—1959. W pierwszym roku, na stosunkowo małej reprezentacji (49 spółdzielni), opracowano metodę oceny jakości gruntów. W następnym roku skontrolowano i skorygowano wskaźniki dotyczące oceny jakości gruntów, usprawniono obliczenia i rozszerzono reprezentację badanych spółdzielni do 153. W trzecim roku badań uzupełniono dodatkowymi danymi materiałami z roku 1958 oczywiście z tych samych spółdzielni.

Tak więc podstawowy materiał badawczy stanowią 153 spółdzielnie z 7 województw (poznańskie, bydgoskie, warszawskie, łódzkie, kieleckie, krakowskie i rzeszowskie). Badane spółdzielnie ujęto w 3 rejony, z uwagi na zbliżone warunki społeczno-ekonomiczne i cechy organizacyjne.

- Rejon I poznańsko-bydgoski — 43 spółdzielnie
- „ II centralny (woj. warszawskie, łódzkie i część północna kieleckiego) — 45 spółdzielni
- „ III południowo-wschodni (woj. krakowskie, rzeszowskie i południowa część kieleckiego) — 65 spółdzielni

Zasadnicze badania dotyczyły tylko gospodarki zespołowej, przy czym analizowano wpływ warunków glebowych na wyniki całego gospodarstwa oraz na wyniki tylko produkcji roślinnej jako bardziej bezpośrednio zależnej od warunków glebowych. W ostatnim rozdziale przeprowadzono próbę analizy powiązań między warunkami glebowymi a dochodami całego gospodarstwa spółdzielczego, łącznie z gospodarstwami przyzagrodowymi w celu pogłębienia zagadnienia i przedstawienia pełnej specyfiki gospodarki spółdzielczej.

Pierwsza część pracy (rozdział II) dotycząca oceny jakości gruntów ma charakter przede wszystkim metodyczny. W części dalszej (rozdział III i IV) dotyczącej wpływu jakości gruntów na dochód spółdzielni oraz roli tych warunków na tle innych czynników ma charakter indukcyjny. Wszystkie rozważania i ewentualne wnioski oparte są w zasadzie o analizę i uogólnienia materiałów źródłowych. Materiał został opracowany za pomocą grupowania oraz przy użyciu statystyki matematycznej. Posługiwano się współczynnikami korelacji całkowitej i wielorakiej mówiącymi o ścisłości współzależności między badanymi zjawiskami oraz współczynnikami regresji określającymi proporcje we współzależności badanych zjawisk.

Po wstępie uzasadniającym celowość pracy, pierwszy rozdział przedstawia zakres materiału badawczego wraz z jego oceną.

W rozdziale drugim, poświęconym ocenie gruntów po przedstawieniu ogólnych zasad i systemów oceny i klasyfikacji gruntów, omówiono sposoby i możliwości wyceny gruntów całego gospodarstwa za pomocą jednego miernika.

Opracowano współczynniki umożliwiające przeliczenie gruntów ornych i użytków zielonych poszczególnych klas w odniesieniu do określonej klasy gruntów ornych np. do klasy IV. U podstaw tych przeliczeń znajduje się klasyfikacja gruntów oraz wydajność z hektara każdej klasy poszczególnych użytków rolnych. W celu ustalenia wydajności z hektara poszczególnych klas gruntów ornych, obliczono plon przeliczeniowy w każdej klasie. Obliczeń dokonano w następujący sposób:

Dla poszczególnych klas gruntów ornych przyjęto podane w aneksie zasiewy i przeciętne z 4 lat plony poszczególnych roślin co pozwoliło na wyeliminowanie plonów przypadkowych. Otrzymano na podstawie tych danych zbiór poszczególnych roślin, przeliczono na jednostki zbożowe, uzyskując w ten sposób plon przeliczeniowy dla każdej klasy gruntów ornych w każdej spółdzielni. Następnie obliczono średni plon przeliczeniowy dla każdej klasy wszystkich spółdzielni w rejonie. W ten sposób otrzymano przeciętne plony przeliczeniowe dla 6 klas gruntów ornych w poszczególnych rejonach. Pozwoliło to na ustalenie współczynników umożliwiających przeliczenie poszczególnych klas gruntów ornych na klasę IV, którą przyjęto za jednostkę (100 punktów).

Dla otrzymania podobnych współczynników przeliczeniowych dla łąk i pastwisk przyjęto tę samą metodę obliczeń, lecz z konieczności oparto je na innych materiałach źródłowych. Ponieważ niemożliwe było uzyskanie danych o zbiorach z poszczególnych klas łąk i pastwisk, za podstawę obliczeń przyjęto wytyczne do klasyfikacji tych użytków wg ustawy o klasyfikacji gruntów z dnia 4. VI. 1956 r.

Na podstawie współczynników przeliczeniowych i danych o klasyfikacji poszczególnych użytków, można wyrazić jakość gruntów całego gospodarstwa jedną liczbą i uszeregować spółdzielnie wg polepszającej jakości gruntów.

W rozdziale III przeprowadzono analizę powiązań między jakością gruntów a wynikami produkcyjnymi i finansowymi badanych spółdzielni.

Należy przede wszystkim wyjaśnić, że mimo poszukiwania zależności — dających się mniej czy więcej ująć w wielkości wymierne — między jakością gruntów a wynikami gospodarstwa, przez całą pracę przewija się twierdzenie, że jakość gleb nie oddziałuje bezpośrednio ani samodzielnie, ale w całym zespole innych czynników mniej czy więcej oddziałujących na dochód i powiązanych wzajemnie między sobą.

W celu wyodrębnienia wpływu jakości gruntów na dochód spośród innych czynników należałoby dobrać do badań gospodarstwa o identycznych pozostałych czyn-

nikach (nakłady pracy żywej i uprzedmiotowionej) a różniących się tylko warunkami glebowymi. Ponieważ taki dobór większej reprezentacji jest prawie niemożliwy omawiano wpływ jakości gleb również na tle innych czynników posługując się metodą regresji wielorakiej.

Na podstawie grupowania spółdzielni w poszczególnych rejonach wg jakości ich gruntów stwierdzono szereg mniej lub więcej ścisłych zależności:

Występuje dość wyraźna zależność między jakością gleb gospodarstwa a strukturą zasiewów i wysokością plonów poszczególnych roślin, a co za tym idzie ogólnym poziomem produkcji (mierzonym wysokością produkcji globalnej bądź też produkcji gotowej).

O powiązaniu między warunkami glebowymi a poziomem produkcji gospodarstwa decydują przede wszystkim wyniki produkcji roślinnej bezpośrednio związanej z warunkami glebowymi, natomiast powiązania z produkcją zwierzęcą są wtórne a zatem mniej wyraźnie występujące.

Lepsze jakościowe gleby wymagają wyższych nakładów na jednostkę powierzchni, co wiąże się z inną, bardziej pracochłonną i kapitałochłonną strukturą upraw i wyższym poziomem produkcji. Powiązania te występują, nie tylko z wysokością nakładów, ale i z ich strukturą. Przy przechodzeniu od gleb gorszych do lepszych wzrasta w ogólnych nakładach udział pracy żywej i mechanicznej, udział nakładów na nawozy i nasiona — nie wiąże się natomiast z nakładami na pasze czy też innymi nakładami ogólno-gospodarczymi. Jednakże to co przede wszystkim decyduje o istocie powiązań między jakością gruntów a nakładami to wpływ warunków glebowych na efektywność nakładów.

Zależność między jakością gleb a efektywnością nakładów ma jednakże charakter krzywoliniowy. Przy przejściu od gleb najslabszych do średnich tempo wzrostu efektywności nakładów jest większe niż przy przejściu od średnich do dobrych.

Powiązanie jakości gleb gospodarstwa z wysokością dochodu (mierzonych dochodem globalnym czy też dochodem czystym) jest również dość wyraźne, przy czym jest bardziej ścisła z dochodem globalnym niż z dochodem czystym.

Powiązania między jakością gruntów a wysokością dochodu znacznie się różnią w poszczególnych rejonach. Występują one znacznie słabiej w rejonie wyższej kultury rolnej (rejon poznańsko-bydgoski) niż w rejonie o mniej zaawansowanym postępie technicznym (rejon południowo-wschodni).

Przeprowadzono również badania zależności dochodu do warunków glebowych przy różnej wielkości gospodarstw spółdzielczych. Stwierdzono, że wielkość gospodarstw spółdzielczych nie wpływa na ścisłość tych powiązań, w przeciwieństwie do gospodarstw indywidualnych, w których wielkość gospodarstwa wyraźnie rzutuje na możliwość wykorzystania warunków glebowych w celu podniesienia dochodu. Wynika to z różnych proporcji między produkcją roślinną a zwierzęcą, które wiążą się z wielkością gospodarstw indywidualnych, a nie są powiązane z wielkością gospodarstw spółdzielczych.

Analizowano również powiązania między kierunkiem produkcji gospodarstwa a jego warunkami glebowymi (jako ocenę kierunku produkcji przyjmowano procentowy udział poszczególnych działów i gałęzi produkcji w produkcji gotowej gospodarstwa). Stwierdzono, że warunki nie odgrywają większej roli w doborze kierunku produkcji. Jedynie spółdzielnie o nasileniu produkcji roślin przemysłowych (kierunek surowcowy) mają wyraźnie lepsze gleby. Natomiast przy każdym kierunku produkcji jakość gleb jest jednym z czynników, obok nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, oddziałujących na wysokość dochodów i efektywność nakładów.

Z analizy dochodu osiągniętego tylko z produkcji roślinnej, obliczonego w poszczególnych klasach gruntów ornych wynika, że zależności te są znacznie większe niż w całym gospodarstwie, we wszystkich działach produkcji łącznie. W zasadzie renta gruntowa powstaje przede wszystkim w produkcji roślinnej, bezpośrednio związanej z warunkami glebowymi, stąd też wyniki tych obliczeń dla produkcji roślinnej posłużyły w dalszej części opracowania do porównania proporcji między rentą gruntową a świadczeniami na rzecz państwa.

W celu wyodrębnienia wpływu jakości gruntów na dochód spośród innych czynników determinujących dochód, do analizy przyjęto poza jakością gruntów, nakłady pracy żywej na 1 ha użytków, nawożenie w kg czystego składnika, wartość zużytych pasz oraz wartość maszyn i narzędzi rolniczych na 100 ha użytków. Zastosowano metodę rachunku korelacji wielorakiej. Z obliczonych współczynników determinacji wynika, że wymienionych pięć podstawowych czynników wyjaśnia zmienność dochodu globalnego w badanych spółdzielniach w poszczególnych rejonach od 57% do 62%.

A zatem mimo uchwycenia — zdawałoby się — podstawowych czynników, nie ujęto w badaniach około 40% czynników determinujących dochód globalny spółdzielni. Są to czynniki mniej lub więcej wymierne (kierownictwo spółdzielni, organizacja pracy, warunki klimatyczne, terminowość i jakość wykonywanych zabiegów itp.), które bardzo poważnie rzutują na wyniki gospodarstwa. Z obliczeń tych wynika, że mimo podobnego całkowitego stopnia determinacji badanych czynników na dochód, różna jest rola warunków glebowych w poszczególnych rejonach. W rejonie poznańsko-bydgoskim, wśród pięciu analizowanych czynników, jakość gleb zajmuje przedostatnie miejsce po nakładach pracy, nawożeniu i mechanizacji. W rejonie południowo-wschodnim natomiast jakość gleb jest jednym z istotniejszych czynników, ustępując miejsca tylko nakładom pracy.

W rozdziale IV rozpatrzone możliwości obliczenia wysokości renty gruntowej w różnych warunkach glebowych. Dokładne obliczenie renty gruntowej jest sprawą trudną i dyskusyjną. W opracowaniu przyjęto, jako wielkość ilustrującą w przybliżeniu rentę gruntową, dochód czysty (produkt dodatkowy) pomniejszony o oprecenowanie środków produkcji, nie próbując z pozostałej nadwyżki wyodrębnić zysku przeciętnego, jako kategorii wykraczającej poza ramy spółdzielni, a nawet poza ramy rolnictwa. Nadwyżką jaką według takich obliczeń otrzymujemy zawiera rentę gruntową różniczkową I i II oraz zysk przeciętny, co z dużym uproszczeniem traktujemy w ogóle jako rentę gruntową.

W dalszej części opracowania analizowano podział renty gruntowej pomiędzy państwo, spółdzielnię i spółdzielców. Stwierdzono, że w badanych spółdzielniach nie ma prawie żadnych powiązań pomiędzy wysokością wymiaru świadczeń a wysokością uzyskiwanej renty gruntowej, a zatem i pomiędzy jakością gruntów gospodarstwa. Wynika to przede wszystkim z bardzo złożonego systemu świadczeń spółdzielni, co zacierza pewne założenia leżące u podstaw określenia wymiaru świadczeń, a mianowicie:

— Wymiar świadczeń w wielu wypadkach nie dotyczy użytkowanej przez spółdzielnię powierzchni. Wyłączone są z obciążeń grunty Funduszu Ziemi na okres 3 lat, a od wymiaru dostaw obowiązkowych znaczne powierzchnie pod roślinami kontraktowanymi.

Ponadto, szereg innych ulg i zwolnień jakie uzyskują spółdzielnie powoduje, że rzeczywiste świadczenia spółdzielni nie są związane ani z jakością gruntów, ani z wysokością renty gruntowej uzyskiwanej przez spółdzielnie.

— Wymiar świadczeń dla spółdzielni ustalany jest na podstawie średniej normy powiatowej, a więc już sama zasada wymiaru dla spółdzielni nie uwzględnia różnic w dochodzie wynikających z lepszych gleb i korzystniejszego położenia.

Tak więc, na skutek braku powiązań między wysokością osiąganego dochodu i wysokością świadczeń, renta gruntowa w spółdzielniach gospodarujących w korzystniejszych warunkach naturalnych zostaje w formie zwiększonej dniówki obrachunkowej podzielona między spółdzielców. Potwierdza to wyraźna zależność między jakością gruntów gospodarstwa a wysokością dniówki obrachunkowej w spółdzielniach wszystkich rejonów. A zatem duża część nadwyżki uzyskanej z tytułu lepszych warunków naturalnych zostaje dzielona między spółdzielców niezależnie od ilości i jakości wniesionej przez nich ziemi, a według ilości włożonej pracy.

Realnie wypłacana spółdzielcom renta gruntowa występuje w części badanych spółdzielni, przy czym jej wysokość — częstotliwość występowania nie jest uzależniona od jakości wniesionych gruntów, lecz od tego, czy w danym rejonie ziemi jest pod dostatkiem czy też jej brak. Stąd też najczęściej występuje renta gruntowa w spółdzielniach rejonu południowo-wschodniego (40% badanych spółdzielni) a wysokość wypłacanej renty jest raczej wyższa niż w pozostałych rejonach i uzależniona nie od możliwości, lecz od miejscowych warunków dzierżawy i cen ziemi.

Na podstawie obliczeń renty gruntowej w poszczególnych klasach gruntów i oczyszczonych z wyjątkowych i nietypowych ulg w wymiarze świadczeń spółdzielni uzasadniono potrzebę wprowadzenia pewnych zmian w samych zasadach wymiaru.

Ponieważ gospodarstwo zespołowe nie stanowi o całości gospodarstwa spółdzielczego, w końcowej części opracowania włączono do badań również dane o produkcji i dochodach gospodarstw przyzagrodowych, ściśle zależnych od gospodarki zespołowej.

Stwierdzono, że różnice w dochodowości gospodarstw zespołowych i przyzagrodowych są bardzo duże, na korzyść gospodarstw przyzagrodowych, przez co wskaźniki dla gospodarstwa spółdzielczego jako całości są wyższe niż dla gospodarstwa zespołowego. Jednakże zależność dochodu od warunków glebowych w gospodarstwie

ogólno-spółdzielczym jest znacznie mniejsza niż w gospodarstwie zespołowym. Wpływa na to charakter produkcji przyzagrodowej, koncentrującej się przede wszystkim na produkcji zwierzęcej, niezależnej od warunków naturalnych gospodarstwa. Przez włączenie gospodarstw przyzagrodowych wskaźniki dla spółdzielni bardziej zbliżają się do wskaźników dla gospodarstw indywidualnych.

Świadczenia spółdzielni na rzecz państwa koncentrują się przede wszystkim na gospodarstwach zespołowych, natomiast gospodarstwa przyzagrodowe świadczą minimalnie w stosunku do swych dochodów. Te dysproporcje nasuwają również wnioski o potrzebie zrewidowania systemu obciążeń w spółdzielniach jako całości, wraz z gospodarstwami przyzagrodowymi. Jednakże wszelkie prawidłowości stwierdzone w gospodarstwach zespołowych (zależność od warunków glebowych, wysokości produkcji, efektywności nakładów, wysokości dochodów itp.) występują również w gospodarstwie spółdzielczym łącznie z gospodarstwami przyzagrodowymi.

Jak z całokształtu badań wynika, rola warunków glebowych w kształtowaniu dochodu spółdzielni jest jeszcze dość duża, zwłaszcza w spółdzielniach o mało zaawansowanym postępie technicznym. Uzyskany produkt dodatkowy w wyniku lepszych jakościowo gruntów, lub bardziej korzystnego położenia pozostaje w większości w spółdzielniach, natomiast spółdzielnie gospodarujące na glebach słabych i najslabszych nie tylko nie osiągają nadwyżki, lecz często uzyskane dochody nie zapewniają pokrycia umownej opłaty pracy, czyli — praktycznie rzecz biorąc — są to gospodarstwa nieopłacalne.

Janina Czyszowska-Dąbrowska